

KAFKAS VE KARADENİZ HALKLARI

SEYFİ CENGİZ

(İlk Yayın Tarihi: Nisan-Mayıs 2006, Dersim 38 Forum)

İçindekiler

- *Lekler ve Lezgiler*
- *Gürcüler*
- *Abhazlar*
- *Çerkezler*
- *Osetler ve Alanlar*
- *Pavlakiler Konusunda Bir Tez*
- *Kafkaslar'da Deylem ve Gilan Koloniler*
- *Pontus ve Kolkis*
- *Lazistan*
- *Albanlar ve Albania*
- *Diğer Kafkas Halkları ve Aşiretleri*
- *Karadeniz Çevresindeki Halklar ve Aşiretler*
- *Yararlanılan Kaynaklar*

Önsöz

Kafkasya'da bir seri halk ve aşiret yaşıyor.

Bu dizide ayrıntılara girmeksizin bu halkların başlıcaları hakkında özet bilgiler vereceğim.

Robert Ellis, "Kafkas ırkının" birbirinden büyük farklar taşıyan üç kolu olduğunu düşünür:

Çerkezler,

Abaslar (Abhazlar) ve

Ossetler.

İsmail Berkok, bugünkü Kafkas halklarını şu şekilde gruplandırır:

Çerkez (Kirkas),

Abhaz-Çeçen,

Lezgi, ve

Gürcü.

Kafkas halklarını başka türlü tasnif edenlere de rastlanır.

Örneğin D. M. Lang'a göre Kafkas ailesi şu halkları içerir:

Gürcüler

Çerkezler

Abhazlar

Lezgiler ve diğer Dağıstan halkları

Ossetler

Avarlar

Kabardlar

Çeçen-İnguşlar

Bu listeye Albanlar da ilave edilebilir.

LEKLER VE LEZGİLER

LEK AŞİRETLERİ VE DAĞILDIKLARI COĞRAFYA

"Lurlar ve Luristan" başlıklı yazımda Luristan'da Lek (Lak) aşiretlerinin varlığına değindim.

Ama Lekler; Kafkasya, Pontus, Kolkis, Dersim (Kığı ve diğer yerlerde), Ermenistan, Rum (Anadolu), Kıbrıs ve Balkanlar'da da varlardı.

Lekler'in yayılması hakkında bir fikir vermek için Cevdet Türkay'ın yayınladığı Osmanlı kayıtlarından ayıkladığım verileri aktarmam gerekecek.

Bu kayıtlarda onlardan "Çorum Kürdü Nâm-ı Diğer Ekrâd-ı Lek", ama aynı zamanda "Türkmân Ekrâd-ı" veya "Türkmân Taifesinden" diye de sözedilmektedir.

Bu farklı tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi, 17'inci ve 18'inci yüzyıllara ait bu kayıtlarda geçen "Kürd", "Ekrâd" ve "Türkmân" sözcükleri etnik aidiyetten ziyade, başka özelliklere (yaşam tarzı vd gibi) referans gibi görünmektedir. Burdaki "Çorum" sözcüğünün o tarihteki anlamı üzerinde de düşünmek gerekir. Sözcüklere yüklenen anlamların hep aynı kalmadığı, zamanla değiştiğini hatırlatmak zorundayım.

Sözünü ettiğim kayıtlarda Lek aşiretleri, buldukları yerler ve mensup oldukları "taife"ler hakkındaki bütün bilgileri biraraya getirip aşağıda toplu halde veriyorum:

"Çorum, Çorumlu, Çorum Ekrâd-ı (Çorum Kürdü nâm-ı diğer Ekrâd-ı LEK): Mardin Kazası (Diyarbakir Eyaleti), Çorum, Bozok, Kengiri, Sivas, Teke, Kilis sancakları, Ekrâd-ı Lek Çorum Kazası (Çorum Sancağı) - Konar Göçer Ekrâd Yörükânı Taifesinden" "LAK Ekrâdı (Lek Ekrâdı, Lek Kürdü): Karaman, Konya, Sultanönü Sancağı (Eskişehir), Niğde, Kayseriyye, Zamantı Kazası (Meraş), Harmancık (Kayseriyye civarı), Çorum ve Kırşehir sancakları, Çukurova - Göçebe Ekrâd Taifesinden"

"Lekvanik: Zülkadriye Kazası (Meraş Eyaleti), Adana Eyaleti - Konar Göçer Türkmân Ekrâd-ı Taifesinden"

"Ekrâd-ı Lek, nâm-ı diğer Çorum Kürdü, Ekrâd-ı Lekvanik: Çukurova, Çorum, Bozok, Sivas, Adana sancakları, Kırşehir Sancağı, Karaman Eyaleti - Konar Göçer Türkmân Ekrâdı Taifesinden"

"Lekahmed nâm-ı diğer Okçulu: Kığı Kazası (Erzurum Sancağı)"

"Lek, Lek Ekrâdı: Çorum, Bozok, Rakka, Amid, Adana, İçel, Tarsus, Saruhan, Aydın, Meraş sancakları, İspir Kazası (Erzurum Sancağı), İskilip Kazası (Çorum Sancağı), Çukurova, Silifke Kazası (İçel Sancağı), Şabanözü Kazası (Kengiri Sancağı), Kozan Kazası (Meraş Eyaleti), Yenipazar Kazası (Bosna Eyaleti), Diyarbakir Eyaleti, Harmancık Mevkii (Kırşehir civarında) – Konar Göçer Türkmân Ekrâdı Taifesinden" "Lekgücü: Diyarbakir Eyaleti – Türkmân Taifesinden. Lekgücü Cemaatı, Bozulus Aşiretindedir"

"Lekvân, Lekvâni, Lekvanik (Lek ve İnk, Lekvanik Ekrâdı, Lek Evanik): Çorum, Rakka, Kayseriyye, Niğde, Sis, Karaman, Meraş, Adana ve Aydın sancakları, Cezire-i Kıbrıs, Develi Kazası (Niğde Sancağı), Zamantı Kazası (Meraş Sancağı), Harmancık Mevkii (Develi Kazası'nda), Yahyâlu Kazası (Kayseriyye Sancağı), Anavurza Mevkii (Adana Sancağı) – Konar göçer Türkmân Ekrâdı Taifesinden"

"Lekvanik Cemâatı, Niğde Sancağı'ndaki Develi Kazası ve Kayseriyye kurbünde Harmancık ve Gezili nâm mahallerde sâkin olmuşlardır. Develi Kazası havalisinde yaylağa gelirlerdi. Rakka'ya iskanları ferman buyrulan Türkmân Cemaatındandır".

“Akbaş Cemaatı (Akbaşlı, Akbaş Ekradı), Lekvanik Aşiretindedir”
Etnik kimlikleri de dahil Lekler ve Lezgiler hakkında daha diyeceklerimiz var.

LEKLER’İN ADLARI VE KÖKENLERİ

Heredot, Kolkis ile Pontus içi ve çevresinde “Ligye”ler’den sözeder. Ünlü coğrafyacı Strabo, Lekler’e (“Lege”) İskit der. Robert Ellis, Lekler’in adıyla Likya (“Lycia”)’nın eski halklarından Lycii-ler’in adı arasındaki benzerliğe dikkat çeker. Ellis’in aktardığına göre, Tacitus, Yukarı Oder ve Vistula’da Lygiiler’den bahseder ve onların beş aşiretinin adını verir: Arii, Elysii, Manimi, Naharvali ve Helvecones.

Yine Ellis’in aktardığı bilgilere göre, Ossetler’in dilinde Lek (Lygii) adının karşılığı Lag veya Lezgi’dir.

Kısacası Lek ve Lezgi, bir ve aynı adın farklı dillerdeki şekilleridir.

Minorsky, Rusça’da tüm Dağıstan sakinlerine ayrımsız “Lezg-in” dendiğini, ama Arap coğrafyacılarının ve yerlilerin bu terimi yalnızca Güney Dağıstan aşiretleri için kullandıklarını yazar. Minorsky’nin yazdığına göre, 1926’da Lezgi dili/diyalekti kullanan 134.536 kişi vardı.

Bir dönem Şirvan kuzeyinde “Lakz Krallığı” vardı. Kafkasya’da Masqat’ın batısındaki dağlarda “Lakz” adı verilen aşiretler yerleşikti. Minorsky, Lakz adının Lak (Lag, Lek) ve orijin bildiren İrani sonek “-z”den bileştiğini açıklar. Yerel dilde Lak (Lag), yine Minorsky’nin verdiği bilgiye göre, “adam”, “bir adam” anlamına geliyor.

Robert Ellis, Lezgiler’i bir Doğu-Kafkas ırkı olarak tanımlar ve antik Albania (modern Azerbaycan)’nın büyük bir bölümünde vaktiyle Lezgiler’in yaşadığına işaret eder. Strabo’ya göre, burada 26 dil konuşulurdu. En az bir düzine Lezgi diyalekti mevcuttu. Cambridge Ancient History’nin aktardığına göre Strabo’un Yunan kaynakları Sarmatlar (Sarmatae, Syrmatae, Sauromatae)’in lideri/öncüsü olarak vatani Azov Denizi civarında bulunan “Lazyge”ler adında güçlü bir aşireti anarlar.

Robert Ellis, Gürcüler’in Lezgiler’e “Lekhethi”, Ermeniler’in ise “Lêkeh” dediklerini aktarır. Onların antik zamanlardaki adlarının “Lege” veya “Lagae” olduğuna işaret ederek, bu adın kökünün büyük bir ihtimalle Ossetçe’deki “Lag” ya da “Lesgi Les” olduğunu düşünür ve bu kök sözcüğün “adam” (“man”) anlamına geldiğini kaydeder. Evliya Çelebi, Trabzon’un bir adının da “Lezki Şehri” olduğunu yazmaktadır.

Trabzon’un doğusunda “Gezgi” adında bir dağ bulunduğuyla işaretlenmiş, bu dağın halkına “Gezgi kavmi” denildiğini not etmektedir. O’nun yazdığına göre “Gezgi” adındaki bu kavmin adı bazen yanlış şekilde “Lazki” veya “Laz kavmi” olarak söyleniyordu.

Kendisi de Lek ve Lezgi adlarının ayniyetine işaret eden Türk milliyetçisi Edip Yavuz, Kürtler arasında Lek diye bilinen “Lezgi (Lekzi)” lere Bizanslılar’ın “Laz (Lazik)” dediğini yazmaktadır. O’na göre Türkiye’de Çerkezler’e de “Lezgi” denilmektedir. “Tarihte Kafkasya” kitabının yazarı General İsmail Berkok, Lezgiler içinde “JEL” ve “LEJ” adını taşıyan aşiret ve kabilelerin bulunduğunu, Lezgi adının da Jel/Lej adından geldiğini yazmaktadır.

Bu özet bilgiler Dersim toponomisinde rastladığımız Laç, Laçin, Lazvan, Jêl (e) ve muhtemelen Gel gibi adların Lek/Lezgi adıyla aynı kökten veya kategoriden olabileceklerini düşündürmektedir.

GÜRCÜLER

Gürcüler'in efsanevi atası "Kartlos"tur. Gürcistan'ın ana eyaleti de "Kartlos (Kartli)" adını taşır. Bu eyalet Tiflis'i de içine almaktadır.

Gürcüler kendilerine "Kartvel-ebi" veya "Kartvel", ülkelerine ise "Sa-Kartvel-o" derler. Bu adlar mitsel Kartlos'la ilişkilendirilir.

Grekler ve Romalılar Gürcüler'i "İberler (İverler)" adıyla bilirdi. Gürcistan'ın daha eski adı da İberia (İveria)'dır.

İber (İver) adı ilk kez M.Ö. 5'inci yüzyılda görünür.

Ermeniler ise Gürcüler'i "Vir (Virk)", ülkelerini de "Vrastan" diye çağırırdı.

İber ve Vir, bir ve aynı adın birer biçimidirler.

Bu ad Strabo ve diğer gibi klasik yazarlar arasında tıpkı Abhazlar (Abasg)'la Basklar örneğindeki gibi, Kafkasya İberya'sı ile İspanya İberya'sı arasında ilişki kurmaya, İspanyalıların Kafkasya'dan geldiklerini düşünmeye götürdü. Kafkas dilleri ile Bask dili arasındaki yakınlık da bu hipoteze güç kattı. Ne var ki buna katılmayan, bu teorinin korunamayacağını söyleyen bilginler de var oldu.

Araplar'ın ve Farslar'ın (Persler) Gürcüler'e "Kurj", "Gurj" veya "Jurz" dedikleri kaydediliyor. Minorsky, bu terimlerdeki -z veya -j sonekini aidiyet eki olarak yorumlar. Bugünkü "Georgia" ve "Georgian" adının Kurj (Gurj, Jurz, Jurziya, Jurzan)adından veya bir diğer görüşe göre de St. George'un adından doğduğu sanılıyor.

Toumanoff, Vrastan ve/veya Gürcistan adlarını Hyrcania (Gurgan, Vrkan) ile ilişkilendirenler bulunduğu işaret ediyor.

Gürcüler'in birkaç bin yıllık bir etnik karışımı temsil ettikleri, orijinlerinin Asur, Hitit ve Urartular çağı kadar geriye dayandığı yaygın bir görüştür. Bazı yazarlar Urartu ve Gürcü dilleri arasında bir ilişki ve akrabalık olduğunu öne sürmektedirler.

ABHAZLAR

Abhazlar, tasniflerde Kafkas uluslar/diller ailesinin Adige-Çerkez koluna dahil edilir.

Bazı araştırmacılar Abhazları eski bir Kolkis (Colchis) aşireti olan "Heniochi"lerle ilişkilendirir. Strabo, Heniochiler'i denizci bir ırk olarak tanımlar. Ptolemy (M.S. 90-168), Pontus'un deniz kıyısında yaşayanlar arasında Heniochi ve Suan-o-colchi aşiretlerini/halklarını da sayar. Pontus kralı Mithridat'ın (Eupator) Romalılar tarafından yenilgiye uğratıldığı sıralarda Heniochiler'in Kafkas batısı ile Karadeniz arasında oturdukları tahmin edilmektedir.

Procopius, Karadeniz çevresindeki halkları ve ülkelerini de tarif ettiği History of The Wars adlı eserinde, "Abasgi" ve "Apsili"leri Lazika (Kolkis)'nın gerisinde ve içerilerde gösterir. Onların eski zamanlardan beri Lazlar'a bağımlı olsalar da, daima kendilerinden iki yöneticiye veya krala sahip olduklarına işaret eder. Bunlardan birinin Abhaz ülkesinin doğusunu, diğerinin de batısını yönettiğini yazar. Abhaz halkının bu krallardan çok zulüm gördüklerini, fiziki güzellikleri dikkat çeken ülkenin genç çocuklarının ailelerinden zorla kopartılıp Bizans topraklarında yüksek fiyatlarla satıldığını anlatır. Bu nedenle Bizans sarayında "Abasgi" orijinli çok kişi bulunduğunu kaydeder. "Barbarlar" diye sözettiği "Abasgi"lerin kendisinin zamanında bile ağaçlara ve ormanlara taptıklarını, onları tanrı bildiklerini söyler. Justinan döneminde Bizans zoruyla Hristiyan yapılmalarını onların "uygar" bir yaşama geçişinin başlangıcı olarak tanımlar. Bu tarihten sonra imparator Justinian'ın Abasgiler'in iki kralının başına yine "Abasgi" orijinli olan

Euphratas (Ferat) adında birini atadığını ve kendi çocuklarını satma pratiğine son verdiğini ileri sürer.

Abhazlar'ı İskit (Saka) stoku ile ilişkilendiren tezler de var.

Bir görüşe göre İspanya Basklar'ı Abaza (Abhaz, Abask) orijinlidir.

Kolkis kuzeyinde oturan Abhazlar'ın, en az Herodot zamanı kadar gerilerden itibaren çocukları da dahil dikkate değer bir köle ticareti yürüttükleri kaydedilir.

Bizans imparatoru Justinian zamanında Abhazlar'ın ismen de olsa Hıristiyanlığa çevrildiklerine az yukarıda değindik. Bu tarihten sonra onların kendi çocuklarını Bizans sarayına (İstanbul'a) köle olarak satma pratiğinde kesintiler görüldüğü iddia edilse de, bu ticaretin bir biçimde sürdüğü, daha sonra da Osmanlılarca devralındığı bilinmektedir. Böylece bu pratiğin sadece Balkanlar'la sınırlı olmadığı ve mucidinin de Osmanlılar olmadığı anlaşılmaktadır.

Baba tarafından Germiyanlı, anne tarafında Abhaz olan ünlü seyyah Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde Abhazlar'ın dili ve adetleri ve Abhaz aşiretleri hakkında geniş bilgiler verir. Yetmiş kadar Abhaz kabile ve aşiretinden sözeden Evliya Çelebi, bunlardan bazılarının (galiba sadece Trabzon Eyaleti dahilinde olanlarının) adlarını vermektedir.

E. Çelebi'nin adlarını verdiği bu aşiretler şunlardır:

Cac (Çaç)

Çanda (Canda)

Keç

Art

Kamış

Suce (Suçe)

Bozduk (Bozodok)

Kutas (Kotasi)

Aşıklı

Yukarılı

Cembe

Soğuksu

Arlan

(Bk. a.g.e., s. 85, 107).

Evliya Çelebi'nin bu verileri 1640'lara aittir.

E. Çelebi, Abhaz ve Çerkezler arasında "Sadşe" adında bir "kavim"den de sözeder.

Osmanlı Sadrazamı Damat Melek Ahmet Paşa (17'inci yüzyıl)'nın bu aşiretten olduğunu söyler. Yılmaz Öztuna'nın verdiği bilgiye göre Evliya Çelebi, bu Osmanlı sadrazamının yeğenidir.

E. Çelebi, Gazi Seydi Ahmet Paşa'nın da Abhazlar'a mensup olduğunu ima eder. Ayrıca Erzurum'da Celaliler'e katılan ve Erzurum Kalesi'ni on sene elinde tutan Abaza Paşa'yı anlatır. Sonunda IV Murat tarafından afedilip kendisine Bosna, Budin (Vidin) ve Özü eyaletlerinin verildiğini kaydeder (1639).

Ünlü Celali önderlerinden Canbulatoğlu Ali Paşa'nın haznedarı iken 1607'de Celaliler'e katılan ve sonraları Sadrazam Kuyucu Murat Paşa tarafından idam edilen Abaza Mehmet Paşa var bir de (1590-1634). Bunlara Osmanlı sadrazamları arasında adları geçen Abaza Siyavuş Paşa (1687-1688) ve Abaza Süleyman Paşa (1712-1713) ile Abhazlar'ın Apsil (İbşir) aşiretine mensup Damat İbşir Mustafa Paşa (1600?-1655) da eklenmelidir.

Abhazlar'dan Osmanlılar peryodunda Beylerbeyi (özellikle Erzurum'da) olarak görev yapanlara da rastlanır.

Evliya Çelebi'nin ailesi de dahil bu isimlerin pek çoğunun Osmanlı sarayına köle/devşirme olarak girip sadrazamlığa kadar yükseldikleri anlaşılmaktadır.

Edip Yavuz, Abhazlar arasında "Guran" etnik adının yaygın olduğunu, özellikle kadın adı olarak sık kullanıldığını yazar. Edip Yavuz, buradan hareketle Abhazlar'ın Guran orijinli olduklarını düşünür. E. Yavuz'a göre Dersim'in Abbasan aşireti bir Abhaz/Abasg boyudur.

OSMANLI KAYITLARINDA "ABAZA TAİFESİNDEN" OLDUKLARI SÖYLENEN AŞİRETLER VE YERLERİ

"Abazek: Gürcistan, Sohum, Anapa, Doğu Karadeniz kıyıları

Abaza: Kuban Nehri boyu (Kafkasya)

Candı: Kuban Nehri boyu (Kafkasya)

Hutunibeğ: Kuban Nehri boyu

Karzık (Kazrık): Kuban N. boyu

Keç: Kuban N. boyu

Memri: K.N. boyu

Saşe: K.N. boyu

Sührabbeğ: K.N. boyu

Şaca (Şace): K.N. boyu

Şükray (Şüküray): K.N. boyu

Urdana: Anapa ve Sohum kaleleri beyinde (Kafkasya)

Abuna (Avuna): Sohum ve Anapa beyinde (Karadeniz kıyısı)

Ada-i Şahi: K.N. boyu (Kırım)

Aridli (Arid): Erzurum Eyaleti, Kuban N. boyu (Kafkasya)

Bezdek: K.N. boyu

Cuħş: K.N. boyu

Basavoğlu (Reftahbeğ): K.N. boyu

Goba (Goya): K.N. boyu, Sohum, Anapa etrafı

Haze (Hazek, Hazdek): K.N. boyu

Keşmay: K.N. boyu

Karaşay: K.N. boyu

Natokac (Natuhac, Natukac, Natozac): K.N. boyu, Kırım, Gürcistan - Abaza&Çerkes Taifesinden.

Nişaho (Neşahov): K.N. boyu

Şobaşeyh (Şobaşih): K.N. boyu

Ubuş (Obuş): K.N. boyu

Urbeğ: K.N. boyu

Noğobes (Noğobis): K.N. boyu"

(Bk. Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Camaatler)

ÇERKEZLER

Çerkez adının daha eski şeklinin Kerkes (Kerket, Kerkete) olduğu sanılıyor. Yerli adları Adige'dir. Eski çağlardan beri Azov ve Karadeniz kıyılarında, Kuban boylarında, Taman yarımadasında ve Kafkasya'da yaşadılar. 10'uncu yüzyılda Ruslar tarafından "Kashak" (Kasog) olarak adlandırıldılar. Ossetçe'de "Kasagi", Gürcü dilinde "Kazak" deniyor onlara (Bk. Ch. Quhequejay, Enc. of Islam, Çerkes Maddesi).

Deguignes'e göre Çerkezler bir Sibiryaya kavmidir. Buradan Gürcistan'a gelmiş, sonraları "Kerkes" diye bilinmişlerdir.

Minorsky, Çerkez adını "Çar-Kas" (Dört Kas aşireti) olarak yorumlayan görüşlere işaret etmektedir.

OSMANLI KAYITLARINDA "ÇERKES TAİFESİNDEN" OLDUKLARI SÖYLENEN AŞİRETLER VE BULUNDUKLARI YERLER

Abakaslı: Gürcistan, Poti

Betrenay (Bitrenay): Kuban Nehri boyu (Kafkasya)

Bzedoğ (Buzadoğ, Buzadık, Bzadok, Cuzadoğ): K.N. boyu

Cana (Jana): K.N. boyu

Cuzadoğ: K.N. boyu

Çerakise: K.N. boyu

Natukac (Natuhaç): Kırım, Gürcistan

Nokoy: K.N. boyu

Obuş: Gürcistan, Sohum, Anapa, Doğu Karadeniz kıyısı

Ordana: Sohum, Anapa, Doğu Karadeniz kıyısı

Şabsığ: Kırım, Gürcistan

Şağani: K.N. boyu

Terane: Kırım

Ubuh (Ubuk, Ubuc, Upuş): Sohum, Kırım havalisi

Zana (Jana, Yana, Zanoğlu Mehmet Giray Beğ): K.N. boyu

Abuzek: K.N. boyu

Alnı Kesik: K.N. boyu

Bağ: K.N. boyu

Beslibay: K.N. boyu

Besni (Besney, Bisni): K.N. boyu

Bestanay (Bestenay): K.N. boyu

Birekay (Brekay): K.N. boyu

Bjadoğ (Buzadoğ): Kırım, Kafkasya

Kabart (Büyük Kabart): Dağıstan civarı

Cano: K.N. boyu

Basnioğlu: Kırım, Gürcistan

Çubsun (Çubsin): K.N. boyu

Çuncen: Kafkasya

Hamşi: K.N. boyu

Hatukay: K.N. boyu

Karaçay: K.N. boyu

Kerkenari (Kerkeni): K.N. boyu

Kabart (Küçük Kabart): Dağıstan civarı

Pzadoğ (Pjadoğ): Kafkasya

Temirköy: Kafkasya

Timurköy: K.N. boyu

Kızılbeğ (Kızılbeğli): Kuban Nehri boyu, Meraş ve Bozok sancakları, Zülkadriye Kazası (Meraş Eyaleti), Şamardı Kazası (Niğde sancağı), Eğridir kazası (Hamid Sancağı), Şücaaddin Kazası (Niğde Sancağı) - Çerkez Yörükanı Taifesinden.

Abazek: Kafkasya

Abazaş: Kafkasya

Nuradoğ: Kuban Nehri boyu.

(Bk. Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar).

YUKARIDAKİLERİNE EK OLARAK AYNI KAYITLARDA YERALAN DİĞER ÇERKEZ AŞİRETLERİ

Çerkesoğlu İsmail: Ana Sancağı (Bağdat Eyaleti) - Türkman Taifesinden.

Çerkesli (Çerkezli, Çerkezlu): Manavgat Kazası (Alaiye Sancağı), Kocaeli Sancağı, Lefke Kazası (Hüdavendigâr Sancağı), İslimye Kazası (Silistre Sancağı), Karınabad Kazası (Silistre Sancağı) - Yörükân Taifesinden.

Çerkes Müslüm (Çerkes Müsellem): Hayrabolu Kazası (Tekfurdağı Sancağı)

Çerkesoğlu (Çerkesoğulları): Karaman Eyaleti, Hama, Hums, İçel ve Alaiye sancakları - Türkman Taifesinden.

(Bk. Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar).

ENCYCLOPEDIA OF İSLAM'IN ÇERKEZ MADDESİNE GÖRE ÇERKEZLERİN ANA AŞİRETLERİ

Natukhay (Natkuadj)

Shapsug

Mokhosh

Temirgey (K'emirgoy, Kemgui, Cengui)

Bjedukh

Khatukay

Besleney

Kabard (Kaberdey, Kabarda)

Ubakh

Abaza

EDİP YAVUZ'A GÖRE ÇERKEZLER'İN 24 BOYU

Kabartay, Abaza (Abkhaz, Abkaz), Abazeh (Abadzeh), Bozuduk, Memşüh, Besvi (Besevi), Besleney, Katukay, Katukaç, Şefake, Şabşi (Şabşik, Şabşuğ), Kemerguy, Temirguy, Kemguy, Çemkuy, Bjeduh (Bjaduh), Birtkaç, Barta, Çiget, Ubih, Sebilde, Zon, Mamaluk, Makos.

E. Yavuz, bu aşiretlerden Şefake'nin Dersim'in Şavak aşiretiyle aynı olduğunu öne sürer.

OSSETLER YA DA ALANLAR

ADLARI, ORJİNLERİ VE YAYILDIKLARI COĞRAFYA

Minorsky'nin "A History of Sharvan and Darband" adlı çalışması ile Minorsky ve W. Barthold'un birlikte kaleme aldıkları Enc. Of İslam'ın "Alan" maddesindeki açıklamalardan çıkan sonuç şöyle toparlanabilir:

"Osset" adının orijini "As" sözcüğüdür. Bu sözcüğün daha eski şekli "Aorsi"dir (Arapça'da, örneğin Mesudi'de "al-Arsiyya", Çince'de ise muhtemelen Yen-ts'ai). "Aorsi" kelimesi, Farsça söylenişte "As", Gürcü dilinde "Ows-eti", Rusça'da "Os-et-in" formuna girer.

Adı geçen kaynaklarda "Osset" adının orijini böyle açıklanır.

Aynı kaynaklara göre, "As" (veya "Aorsi"), Alanlar'la ilişkili bir aşiretin adıdır.

Ossetler'in ataları Alanlar'dır. Arsiya (Arisia, al-Larsiya), As veya Osset, Alanlar demektir. Alan adı Arapça'da "al-Lan" olarak da geçer. Hazar Denizi ötesinde, Aral Denizi güneyinde yaşayan Alanlar'ın bu ilk sıralarda büyük olasılıkla Arsiya (Arisia, al-Larsiya) diye bilindikleri, sonraları Harzem çevresinden gelip Hazar Krallığı'nın topraklarına yerleştikleri ve zamanla Ossetler diye bilindikleri kaydediliyor.

Ammianus Marcellinus'a göre Alanlar, eski Massagetler'dir. Buradan hareketle Masqat (Mazk'ut)'ın eski sakinlerinin Alanlar'la ilişkisi kuruluyor (Aktaran Minorsky, a.g.e, s. 147).

Gürcüler ve Ruslar, daha sonraları Alanlar'ı "Yasi" olarak da adlandırmışlardır.

Kaynaklar Çin'de bile Alan askeri kolonileri ve yerleşmelerinin varlığından sözederler (Bk. Enc. Of İslam, Alan Md.)

İrani bir halktır Alanlar. İskitler ve Sarmatlar'la ilişkilidirler.

Cambridge Ancient History'nin "Sarmatlar ve Partlar" başlıklı kısmında Sarmatlar ve Alanlar hakkında özetle şu bilgiler verilmektedir:

"Sarmatlar, İrani gelenekte, M.Ö. 7./6.- 4. yüzyıllarda Don ötesi ve Azov Denizi kıyılarında (Don, Dinyeper, Volga ve Ural arasında) yaşayan İskitler'le akraba yarı-İrani bir halk olarak görülür. Polybius, Kırım kuzeyinde (Don-Dinyeper arasında) kiral Gatalas tarafından yönetilen bir Sarmat devletinden, Polyenus ise Sarmat kraliçesi "Amazon"dan sözederler. Strabo'nun Greek kaynaklarında Sarmatlar'ı "Lazyge"ler adında güçlü bir aşiretin yönettiği kaydedilir. Yurdu ilkin Azov Denizi'ne yakın bir yerde bulunan bu aşiret, sonraları Danube (Tuna) ve Theiss'e doğru yayılır. Yüzlerce yıl boyunca Roma imparatorluğuna komşu olarak yaşar. Lazyge adındaki bu aşiret (Lezgi/Lek, SC) ile İskit-Maeotik grubun en Helenleşen aşiretleri içinde anılan ve kraliçesi Tırgato olan "Jazamatae (veya Jaxamatae)" aşireti bir ve aynı aşiret olmalıdır. Öyle görünüyor ki, Güney Rusya'daki tüm bu İrani aşiretlere sonuçta Sarmatlar genel adı verilmiştir. Bu aşiretlerin başlıcaları, Roxolani (Lazyge aşiretinin kuzeyinde yerleştiği), Aorsi, Siracian (Kuzey Kafkasya'da Kuban vadisi civarında M.Ö. 193'te hala adı geçer) ve Alani aşiretleriydi.

Sarmatlar'ın sosyal ve politik yaşamlarında kadınların önemli rolü vardı. Bu özellik İranlılar'a yabancı, ama Anadolu halklarında genel ve ortaktı. Bu karakteristikleri nedeniyle Sarmatlar'ın İrani ve Maeotik aşiretlerin bir karışımı oldukları, içlerinden bazılarının Maeotik kuralı benimsedikleri sanılmaktadır. Yunanlılar tarafından esas ve ayırt edici özellikleri "Kadınların yönettiği bir ırk" olarak tarif edilmiş olan Sarmatlar

içinde değişik adlar altında Alan aşiretleri ile karşılaşılır: Aorsi, Roxolani ve Alani (Alani) gibi. Bu aşiretler aynı zamanda Sarmat aşiretleri olarak anılırlar.

Roxolani aşireti Pontus kralı Mithridat'ın Kırım'daki savaşlarında, Aorsi ve Siracian aşiretleri ise O'nun oğlu Pharnaces'in tarihinde güçlü ve sadık müttefikler olarak aktif roller oynadılar.

İskitler'le birlikte yüzlerce yıl Güney Rusya steplerini yöneten, Hazar ve Aral denizleri kuzeyini, Güney Rusya steplerinin doğusunu kapsayan ve Sibiryaya'ya kadar uzanan güçlü bir "göçebe devlet" (göçebe aşiret konfederasyonu veya Aorsi-Alani imparatorluğu) oluşturan Sarmatlar, Roma İmparatorluğu'nun korkulu düşmanları oldular. Romalılar'la savaşlarında hiç yenilmemekle ünlendiler ve Roma'nın kendisinin istilasında da rol aldılar.

Partlar ve Sarmatlar akraba idiler. Sarmatlar da büyük ihtimal Mazdacı idi. Savaşlardaki strateji ve taktikleri ve silahları da Partlar'inkine çok benziyordu. Bu ikili Roma'ya karşı ittifak ettiler.

Sarmat adı, Herodot'ta "Sauromatae" olarak geçer. M.Ö. 4'üncü yüzyıl sonunda

"Syrmatae" formunda görünür. Polybius ve Strabo'da "Sarmate" şekline girer.

Başlangıçta farklı oldukları sanılan Sauromatae ve Syrmatae (Sarmate) sözcüklerinin, gerçekte bir ve aynı adın şekilleri oldukları görüşü benimsendi" (Bk. Cambridge Ancient History, IV, Chapter III, Sarmatlar ve Partlar).

Alanlar'ın dört aşiretten oluştuğunu söyleyen Münecim-Başı, bunlardan üçünün adlarını şöyle verir: Dhass, As, Roxalani (Aktaran Minorsky, A History of Sharvan and Darband, s. 169).

Bir diğer kaynakta bunlar Jazyges, Alani ve Roxolani şeklinde Sarmatlar'ın kolları olarak sayılırlar (Bk. Edward Gibbon, The Decline and Fall of The Roman Empire, vol. 1, Everyman's Library, 1910 ve 1993 baskıları).

DİLLERİ

Sarmatlar ve Alanlar İrani bir dil konuşurlardı. Alanlar'dan gelme Kuzey Kafkasya'daki Ossetler, hala İrani bir dil konuşmaktadırlar.

Robert Ellis, "Osse" sözcüğünün Ossetler'in dilinde var olduğunu ve "kadın" anlamına geldiğini yazmaktadır. Bu sözcüğün çoğulu, Ellis'e göre, "Ossetha"dır. Aynı yazara göre Lezgi (Lek) dilinde "Oss", "halk", "insanlar" demektir.

R. Ellis, Ossetçe'nin Digori ve Tagori (Tagauri) olmak üzere iki bölümü olduğundan söz eder.

Enc. Of İslam'ın "Alan" maddesine göre, Ermeni coğrafyacıları en batıdaki Alanlar'a "Ashtigor (As-Digor)" diyorlardı. "Digor", Ossetler'in batı bölümü, "Asi" ise Osset dilinde Elbruz Dağı'na yakın daha batıdaki bölgeye referanstı.

"Asetinler (Ossetler), kendilerine İron (bir bölümü de Gron) derler. Dillerinin İran'ın eski dillerinden Polowice'ye çok yakın olduğu söylenir"

(Bk. Hayri Ersoy-Aysun Kamacı, Çerkes Tarihi, Tüzmamanlar Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 128).

Yukarıdaki alıntıda geçen "Polowice", açık ki Pehlevice'dir. "Gron" sözcüğü ise etnik Goran adıyla ilişkili olsa gerek.

KISA TARİHLERİ

Alanlar tarihte M.S. 1'inci yüzyıldan beri anılırlar. M.S. 35, 72-73 ve 134-135 yıllarında Part hakimiyeti altındaki topraklara, Roma eyaleti Kapadokya'ya doğru yayıldılar.

3'üncü yüzyılda Dinyeper vadisinde Germanlar'la bütünleştilediler. 371 yılında Hunlar tarafından yenilgiye uğratıldılar. Onların bir bölümü Kafkasya kuzeyini istila edip burada yerleşirken (Bulgar, Türk ve Hazarlar'a komşu topraklara), bir diğer bölümü Vandallar'la birlikte Kuzey Afrika, Fransa ve İspanya'ya göçtü. Kuzey Afrika'da "Vandal Krallığı" (418-534)'nın kurulmasında rol oynadılar. Bizans imparatoru Justinian'a, bu krallığı zaptettiği için, "Vandallar'ın ve Alanlar'ın Kralı" ünvanı verilmiştir (Bk. Enc. Of İslam'ın "Alan" Maddesi ve Cambridge Ancient History IV).

Edward Gibbon, Fransa ve İspanya'ya göçeden "ırklar" veya aşiretler arasında en önde gelenlerin "Lygian"lar olduğunu (Lygi, Lek, Lezgi, SC) yazmaktadır.

Abbasiler altında hala Bizans Hristiyanlığına bağlı bulunan Alan krallarının, 932'den sonra Hristiyanlığı bıraktıkları söylenirse de, Moğol istilası döneminde bile Alanlar (Aslar, Asetinler/Osetler)'in Hristiyan bölümlerine rastlanmaktadır (Bk. Minorsky, A History of Sharvan and Darband ve Enc. Of İslam'ın Alan Md.).

Ossetler, Alan halkının son kalıntıları arasındalar.

PAVLAKİLER KONUSUNDA BİR TEZ

Anton Josef Dierl'in Tezi: Pavlakiler Esir Vandallar'la İlişkili Olamaz Mı?,

"Kafkas Halkları ve Aşiretleri (I)'e Ek" başlıklı yazımın Alanlar'la ilgili kısmında Bizans tarihçisi Procopius'un General Balisarius'un danışmanı sıfatıyla bizzat katıldığı Vandal Savaşları hakkında söylediklerini özetledim.

Bu özeti yeniden aktarıyorum:

"Kafkas zincirinden Hazar kapılarına kadarki topraklar Alaniler'in elindedir. Alaniler bağımsız olup, Bizans'a karşı genelde İranlılar'la (Sasanilerle, SC) ittifak ederler. Alanlar ve Vandallar Gotik halklardı. Azov Denizi (Maeotik Gölü) civarında yaşayan Vandallar, 423'te Alanlar'la birlikte ilkin Germanlar'ın topraklarına girdiler, daha sonra da Batı Roma İmparatorluğu'na dahil İspanya ve Portekiz'i istila ettiler. 455 yılında Libya'yı (Kuzey Afrika ülkelerini) Romalılar'dan ele geçirip burada 95 yıl kadar yaşayan bir Vandal-Alan İmparatorluğu kurdular (429/430-533/4). Hemen sonra da İtalya'ya girdiler. Alanlar da dahil Vandallar'la birlikte hareket eden tüm diğer "barbarlar", bu tarihlerde Vandallar ortak adıyla bilindiler. Vandallar dendiğinde Alanlar da dahil Vandallar'ın tüm müttefikleri akla geliyordu. O tarihlerde bunların hepsi Vandal adında temsil edilirdi. Tüm "barbarlar'a ortak/genel bir adla Vandal denirdi. Bizans imparatoru Justinian, Libya'daki Vandallar'a karşı General Balisarius kumandasında bir ordu yolladı (533). Balisarius, burdaki Vandal-Alan yönetimine son verdi (Aralık 533). Bu savaşta esir ettiği Vandalları Kartaca'da toplayıp gemilerle Bizans'a getirdi (534 sonu). Vandal ve Alan kralı Gelimer de bu esirler arasındaydı. Gelimer'in kardeşi Tzazon ise Libya'daki savaşta öldürülmüştü. Gelimer, Arius/Arian dininden'di. Bizans'ta yasak bir dindi bu. İmparator Justinian Ortodoks olmayan Hristiyanlığa izin vermiyordu. Justinian esir Vandal-Alan kralı Gelimer'i ve ailesini Galatia'ya yerleştirdi (1 Ocak 535). Diğer esirleri ise gemilere bindirip Bizans imparatorluğunun doğusundaki kentlere yerleştirdi. Justinian'ın Vandalları adını verdiği bu esirleri beş atlı birlik halinde örgütleyip yerleştirildikleri yerde Sasaniler'e karşı savaşlarda kullandı".

Dersim ve çevresini iyi tanıdığı anlaşılan Anton Josef Dierl adlı bir Alman yazar, Desmala Sure dergisine yolladığı eski bir yazısında, Procopius'un yukarıda anlattığı olaylardan hareketle, Bizans'ın Doğu hudutlarına yerleştirdiği Vandal-Alan esirlerle Pavlakiler arasında bir bağlantı kuruyordu. A. J. Dierl'in bu uzunca yazısında özetle şu görüş ifade ediliyordu:

"Bizans Generali Balisarius'un Kuzey Afrika'dan getirdiği Vandal esirlerin 'Vandali Justiniani' adı altında beş garnizon halinde sınır muhafızı olarak Sasani-Bizans hududuna yerleştirildikleri anlaşılıyor. Bunlar, muhtemelen 540-544 yılları arasında Sasanilere karşı savaştılar. Bence, onlar Erzurum-Tercan-Erzincan-Kemah-Kemaliye-Keban-Malatya askeri hattına yerleştirilmiş olmalıdırlar. Yerleştirildikleri yerler, Erzincan kenti, Kemah, Divriği, Pülümür ve Keban olabilir. Erzincan civarındaki Tema Colonia belki de onlardan bir koldu. Divriği, Kemah köyleri, Erzincan ve Pülümür'de oranı yüksek olan sarışın ve mavi gözlüler, bu Vandal-Alan esirlerle bağlantıya işaret edebilir. Bahsi edilen esirler Hristiyandı, ama Ortodoks veya Katolik değil, Arian dinindendiler. 639/640'ta onların yerleştirildiği hatta Araplar görüldü. Vandal-Alan esirlerin yerleştirildiğini tahmin ettiğim yerler Bizanslılar ile Araplar arasında bölündü. O sırada Arianizm heretikliği artık her tarafa ölmüştü. Dersimliler'le karışan bahsi geçen esirlerin bir arayış içine girip Mani'nin düşüncelerinde karar kılmaları ve Polikyenler/Pavlakiler diye bilinmeleri olasıdır. Nihayet Pavlakilik de bir tür Hristiyanlıktı. Onlar Vandal ve Alan dili konuşuyor olmalıydılar. Alanca, Dersim diline yakındı. Onların elit kesiminin Yunanca ve Latince de bildikleri tahmin edilebilir".

Dierl'in yorumu özetle böyle. O'nun dediklerini yeri gelmişken üzerinde düşünölmek üzere şimdilik yorumsuz aktarmayı yararlı buldum.

ALBANLAR VE ALBANIA

950-1050 arasındaki dönemde Kafkasya'da üç toprak parçası ayırt edilebilir şekilde netleşmişti:

Albania (Arran), Şirvan ve Derbend.

Albania, modern Kafkas Azerbaycanı'nın eski adıdır. Aşağı Kur ve Aras nehirleri arasındaki topraklar daha eskiden Yunan ve Latin kaynaklarında Albania (Barthold'a göre Ariania), Ermenice'de Alvan-k, Süryanice'de Aran, İslami kaynaklarda ise Arran veya Al-Ran diye bilinir, halkına da Alban veya Arianoi denirdi. Bazı araştırmacılar Albania adını Ermenice Aghuan veya Alvan sözcüğüyle ilişkilendirir. W. Barthold'a göre,

Albania/Arran adı Farsça Aran'ın bir formudur. Marquart'a göre de tüm bu adlar Persçe Aran'dan gelmez. Albania'nın başkenti Partav (Barda'a, Perozapat) idi. Gence'ye yakın bu kent, Sasani şahı Peroz döneminde kurulmuştu (457-484). Albania (Arran)'nın güney kesimi Selçuk istilaları sonrasında giderek Türkleşti ve zamanla Türkçe Karabağ adıyla bilindi. Albania'nın bütünü aynı kaderi paylaştı. Bu tarihten sonra Albania (Arran) adı ve bu ülkenin 10'uncu yüzyılda hâlâ konuşulduğu söylenen dili (Arran dili, Arrani) giderek unutuldu. Bunlar bugün sadece literatürde yaşıyor artık.

Kur nehrinin kuzeyine Şirvan (Şer-Van, Şir-Van, Arslanlar ülkesi veya Shar'lar-ın yeri?), Derbend kenti ve bağlı yerlere de Derbend (al-Bab) deniliyordu.

Şirvan adlı yerleşmelere Van Gölü güneyinde (Bk. Şerefname), Luristan'da, Horasan'da ve başka yerlerde de rastlanır.

Genel olarak Kafkasya'da, özellikle Şirvan'da Gilani adların (Gilan'dan Kafkasya'ya taşınan isimlerin) varlığına işaret eden Minorsky, bu tür adlar için birkaç çok bariz örnek verir: Gilan'daki Lahijan ile aynı adı taşıyan Lahij Vadisi (Layzan, Lizan veya Lezan Vadisi), Gilan'daki Baylaman (Bali-man?, Bel-man, Beller'in yurdu) ve Deylem'deki benzer adlarla ilişkili Baylakan (Bel-akan) gibi. Şirvan (Şarvan) adının kendisi de dahil, Kafkasya genelinde bu ve benzer adların varlığı, Gilan ve Deylem'den Kafkasya'ya yapılmış göçlere, istilalara karşı kritik geçitleri tutmak üzere buralara yerleştirilmiş kolonilere bağlanmaktadır. Özellikle Sasani şahı Kava (Arapça'da Qubadh b. Firuz, 488-531) ile O'nun oğlu Hüsrev Anuşirvan (Kisra, 531-579) dönemlerinde başta Derbend olmak üzere Kafkasya'daki bir dizi geçide Deylem ve Gilan'dan askeri koloniler yerleştirilmiş ve bu koloniler otonom vasal beylikler/prenslikler tarzında örgütlenmiştir. Bu otonom oluşumları yönetenlerin Tabarsaran-Şah (Tabaristan-Şah), Khursan-Şah (Khersan-Şah), Vardan-Şah (Taht'ın Lordu) ve benzeri gibi ünvanları da Hazar Denizi'nin güney kıyısındaki bölgeler ve halklarla ilintilidir. Örneğin "Vardan" adı, Minorsky'ye göre, bu adı taşıyan Gilanlı bir aşiretin veya evin varlığına işaretir. Örneğin Gilan'ın bir yerlisi olan Ziyaridler Devleti (928-1042)'nin kurucusu Mardavij'in dedesinin adı veya ünvanı da "Vardan-Şah"tır. Kafkasya'daki Lahij Vadisi'nin sakinleri sonraları Türkçe bir terim olan "Tat" adıyla çağrılmışlardır ki, bu terim Türkçe'de genelde yerleşikleri, özelde İrani toplulukları tanımlamak için kullanılırdı. Zaten Tat adı yakıştırılan Lahij Vadisi halkının geleneği de atalarının Gilan'daki Lahijan'dan geldikleridir. Nitekim onların "Tati" adı verilen dilleri de Hazar Denizi'nin güney kıyısında konuşulan diyalektlerle ilişkilidir. Bu İrani dil veya diyalektlerdeki -zi, -c, -cı, -jı sonekleri Kafkasya'da yerlerini Gur-z, Lak-z, ve diğer örneklerde görüldüğü gibi -z soneklerine bırakmıştır. Layzan adı da benzer şekilde Lay-z olarak düşünülmelidir. Kafkasya'nın Lahij Vadisi'ndeki Niyal Dağı'nın adı da Gilan'daki Lahijan'da mevcuttur. Antik Albania (Arran) ve Şirvan'da Gilani-Deylemi unsurun varlığı oldukça belirgindir. Daha eski olduğu halde 11'inci yüzyıldan itibaren tanınan Şirvan'daki "Kasranid Hanedanlığı" Deylem orijinli olup, 10'uncu yüzyıldaki büyük Deylemi yayılması ile ilişkiliydi. Çok daha gerilerde, örneğin Romalılar döneminde de Küçük Asya'daki Pergamun'a kadar Deylemli paralı askeri birliklere rastlarız. Şirvan'ın Şirvanşahlar diye bilinen geç dönem hanedanları ise kendi soylarını Sasani şahı Anuşirvan-ı Adil'e dayandırıyorlardı. Albania (Arran)'da 6'ıncı yüzyılda doğan Mihran/Mihrakan Hanedanlığı'nın kurucuları ise Part orijinli olup Reyli Mihran evine mensuptu. Mihran adı, Rey kentinin adından gelmedir. Ünlü Behram Çupin, bu evdendi. Çok geçmeden Hristiyanlığa çevrilen Mihran Hanedanlığı'nın prensleri bir İrani ünvan olan "İranşah" (Ermenice'de Eranşah) ünvanı taşıdılar. Bu evin son prensi 821-822'de akrabası Babeki/Hürremi Nerseh (Arapça'da Narsi) tarafından öldürülen Waraz-Trdat idi (Bk. 1-Minorsky, A History of Sharvan and Darband, s. 11, 12-14, 81, 129 ; 2-Hudud al-Alam, s. 388-391, 409-411; 3-W. Barthold, "Arran" Md., Enc. of İslam).

Albania (Arran)'yı Hristiyanlığa kazanan ve onlara bir alfabe veren Bizans değil, fakat Ermeniler olmuştu. Albania'nın komşusu Gürcistan ise, Bizans (Yunan) Hristiyanlığını benimsemişti.

Albania (Arran), Kuzey Kafkasya üzerinden gelen istilalardan çok çekti. İskit, Hun, Alan, Macar ve Hazar istilaları gibi. Örneğin Arran dilinde "Saka-Sen" denen yer, M.Ö. 7'inci yüzyılda bölgeyi istila eden İskitler (Sakalar)'in Kafkasya'daki merkezlerinden biriydi.

Bazı Türk aşiretlerini de içeren Hazarlar'ın istilası bölgenin Türkleşmesinde önemli rol oynadı.

Bazı kaynaklarda Kafkas Albanlar'ı ile Adriyatik Albanlar'ı (Arnavutlar ve Kosova Arnavutları) arasında bir akrabalık kurulur. Bu teze karşı çıkanlardan biri D. M. Lang'dır. O'na göre bu iki halk arasında bir bağlantı yoktu.

KAFKASLARDA DEYLEM-GİLAN KOLONİLERİ (488-579)

Kırmanciye ve İran'a dönük göç ve istilaların önemlice bir bölümü çok eski zamanlardan beri Kafkasya üzerinden gelmiştir. O nedenle daha Akamenler zamanından itibaren Kafkas geçitlerini tutmak için buralara kaleler yapılmış, sınır muhafızı olarak koloniler yerleştirilmiştir.

Bu uygulama Sasaniler zamanında da devam eder. Örneğin ünlü Derbend duvarının Sasani şahı Şapur II (309-379) tarafından yapıldığı söylenir. Mezdekçi Kava (Kavat bin Firuz, 488-531) ve onun oğlu Kisra Anuşirvan (531-579) daha esalî tedbirler alırlar. Minorsky'nin de işaret ettiği gibi Sasaniler'in buraya yerleştirdiği koloniler özellikle Deylem ve Gilan'dan getirilmiştir. Bu askeri koloniler burada vasal beylikler tarzında örgütlenir. Örneğin geç dönem Şirvan şahları kendi orijinlerini Sasani şahı Nuşirvan-ı Adil (531-579) ve onun oğlu Hürmüz'e dayandırıyorlardı.

Sonraki dönemlerde de bu bölgede Deylemi-Gilani varlığı devam eder. 10'uncu yüzyıl Deylemi yayılması sırasında Şirvan'da "Kasrani hanedanlığı" oluşur.

Kafkaslar'da Deylem ve Gilan orijinli kolonilerin daha Medler ve Akamenler, hatta Moses Khorenatsi'nin aktardığı Ermenistan şeceresine bakılırsa çok daha gerilerden beri mevcut olduğunu düşünmek gerekir.

Pontus, Colchis (Kolkis) ve Kırmanciye'ye yapılan Deylemi ve Gilani göçlerin önemli bir bölümü Kafkasya üzerinden gelmez. Bu model 10'uncu yüzyıl ve sonrasındaki Deylemi yayılması sırasında da görülür.

Günümüzün Kafkas grubu halkları arasında Gilani-asıllı ögeler hala ayırtedilebilirler. (Dersim'in Şeceresi 10. bölümden naklen)

PONTUS VE KOLKİS

PONTUS

Antik dönemde doğuda Colchis (Kolkid, Kolkis), batıda Kızılırmak ve Paflagonya'ya kadar uzanan dar ve uzun koridora Pontus adı verilirdi. J. Lehmann, Pontus sözcüğünün deniz veya deniz tanrısı/tanrıçası anlamına geldiğini yazmaktadır. Yunan mitolojisinde gök Uranus, dağ Orea, deniz ise Pontus'tur.

Pontus bölgesi, kabaca Osmanlılar'ın Trabzon ve Sivas paşalıklarına takabül ediyordu. Daha eskiden çeşitli parçaları farklı adlarla bilinen bu toprak parçası zamanla Pontus genel adını almıştır. En önemli kentleri Amisus, Zela, Trapezus, Themiscyra, Polemonium, Pharnacia, Sebastia, Cerasus, Apsarus, Gaziura, Cabıra, Comana Pontica, Neocaesarea vs idiler.

Heredot, Darius'un İskitler üzerine seferini anlattığı yerde Pontus'tan söz eder ve adlarını vermese de bu bölgede bir çok ulusun yaşadığına işaret eder (Bk. Heredot, IV. kitap, s. 237 ve 247).

Pontus'ta,

Leuc-o-Suri (Kapadokyalı),
Tibar,
Chalyb (Halib, Salib),
Mosynoeci (Amasya Tarihi'nde Mosnik, Bozok),
Drilae,
Bechır,
Byzer,
Colchi (Lazlar?),
Makron,
Mares,
Taoki,
Phasiani,
San (Çan, Zan)

vd gibi aşiretler ve kavimler yaşardı.

Pontus'un Asurlu kurucu Ninus tarafından zapt edildiğine dair bir gelenek var.

M.Ö. 7. Yüzyıl ortalarından başlayarak Pontus'un kıyı kesiminde Miletus ve Yunan kolonileri kuruldu. Zamanla güçlenen bu koloniler o çevrede Milet ve Yunan kültür ve uygarlığını yaydılar. Akamenidler döneminde Pontus İran kraliyet evinden valilerce soydan geçme kuralıyla yönetildi.

Büyük İskender'in fethi eşiğinde M.Ö. 4. Yüzyılda başkenti modern Amasya olan bağımsız bir Pontus Krallığı kuruldu (337-37? M.Ö). İskender'in halefleri arasındaki savaşlar döneminde bundan yararlanan Pontus kralı Mithridates, krallığını genişletti. Bu krallık kısmen Helenize edilse de İrani karakterini korudu. M.Ö. 183 yılında Pontus'a ilhak edilen Sinop, ülkenin yeni başkenti yapıldı. Pontus krallığı gücünün zirvesine Mithridates VI Eupator (121-63 M.Ö) döneminde ulaştı. Bu Pontus kralı kendi genişleme politikası yüzünden Roma ile karşı karşıya geldi ve bu çatışma M.Ö. 63 yılında Pontus krallığının tasfiyesi ve ülkenin Roma imparatorluğuna entegre edilmesiyle sonuçlandı. Ama kendi donanmasıyla Boğazlar'ı ve Ege adalarını zapteden, Trakya üzerinden Makedonya ve Yunanistan'ı işgal etme girişiminde bulunup, Roma karşıtı köle isyanlarıyla ittifak kurmaya çalışan Mitridat VI'nın Roma'ya karşı başarıları başlıbaşına işlenmeye değer bir konudur. O'nun zamanında Pontus'un başkenti Amasya, dini merkezi ise Comana idi. Sonunda Mitridat'ın Pompey tarafından ele geçirilmesiyle Pontus coğrafyası dağıtılarak Roma'ya ilhak edildi (M.Ö. 63).

KOLKİD VEYA LAZİSTAN

Pontus, Kafkas zinciri, Gürcistan ve Ermenistan arasında kalan bölge eski zamanlarda Colchis (Kolkis) olarak tanımlanırdı. Yani Karadeniz'in doğu kıyısında bulunuyordu.

Onu Pontus'tan ayıran sınır şimdi Pasinler Suyu adını taşıyan nehirdi.

Colchis'te de çok sayıda aşiret ve halk yaşıyordu.

Pontus'lu coğrafyacı Strabo, çoğu deniz kıyısında yaşayan bu halkları,

Zygi,
Heniochi,
Cercetae,
Moschi,
Colchi,
Machelon,

Lazi (Laz),
Apsilae,
Abasci,
Samigae,
Coraxi,
Coli,
Suani,
Melanchlaeni ve

Kafkas zinciri boyundaki Geloni'ler şeklinde saymaktadır.

Zamanla yukarıda adları sayılan kavimlerden Lazlar bölgeye kendi adlarını verdiler. Böylece Colchi denen bölge sonraları Lazika (Lazistan) olarak bilindi. Modern Abhazya'ya adlarını verenlerse Colchi aşiretleri arasında anılan Abaskiler (Abazalar) oldu.

Heredot, Colchiler'in Mısır orijinli olduklarına ilişkin bir rivayeti kaydeder. Bunu Mısır rahiplerinden dinlemiş. Bunlar Heredot'a Colchiler'i Mısır firavunu Sesostris'in ordusunun bir parçası olarak gördüklerini söylemişler. Onların anlattığına göre, bu Mısır kralı, İskitler de dahil pek çok ulusa boyun eğdirdiği büyük bir seferini takiben Mısır'a geri dönmeye önce ordusunun bir bölümünü (geri dönmeyip orda kalmaya karar veren) Phasis Nehri civarına yerleştirir. Colchiler'in ataları, bu geleneğe göre, Mısır ordusunun Phasis nehri dolaylarına yerleştirilen kesimidir. Colchiler'in bu geleneği Mısırlılar'dan daha iyi hatırladıklarını söyleyen Heredot da bu rivayete inanır ve bu görüşün kendi kişisel gözlemleri tarafından doğrulandığını yazar (Bk. Heredot, II. kitap, s. 389-395). Bizans tarihçileri Procopius (ölm. M.S. 558/565) ve onu devam ettiren Agathias (M.S. 532-579/582) da bu geleneği savunarak Colchiler'in orijinde bir Mısır kolonisi olduklarını söylediler ve ek olarak Lazlar'ın atalarının işte bu Colchiler/Kolkiler olduğunu öne sürdüler (Bk. Procopius, History Of The Wars, H. B. Dewing çev., 1905-13 baskısı ve Agathias, The Histories, J. D. Frendo çev., 1975).

Bu ikilinin yaşadıkları Bizans-Sasani savaşları çağında Colchis genellikle Lazistan (Lazika) adıyla biliniyordu.

Bu gelenek konusunda ne düşündüğümü de kısaca söyleyeyim:

Lazlar'ın bileşiminde Colchiler'in de bulunduğu anlaşılır bir şey. Ama ben, özellikle Heredot, Procopius ve Agathias tarafından savunulan Colchiler'in Mısır orijinli oldukları görüşüne katılmıyorum. Bence olsa olsa bu görüşün tam tersi, yani Mısırlılar'ın Colchi orijinli, daha doğru bir ifadeyle Colchi ve Kafkas kökenli oldukları savunulabilir. Heredot'un aktardığı geleneğin orijini bence Kadeş Savaşı kadar gerilere dayanan olayların Heredot zamanında hala yaşayan anısından başka bir şey olamazdı. Heredot'taki Sesostris, Kadeş'te Hititler'le savaşan Mısır firavunu Ramses II'nin kendisidir. Mısır yazıtlarından biliyoruz ki, pek çok Anadolu halkı bu savaşta Hitit müttefikleri iken, Colchiler Mısır'ın önde gelen müttefikleri arasındaydılar. Colchiler (Colchiler)'in Mısır orijinli oldukları rivayetinin bir kaynağı bu ittifak olmalıdır. Mısır yazıtları Ramses III döneminde Karya ve Colchis aşiretlerinin Klikya ve Ermenistan dağlarından gelerek kısmen Anadolu üzerinden karadan, kısmen de deniz yoluyla Akdeniz üzerinden Mısır'ı kuzeyden istila ettiklerini, ama yenilgiye uğratılıp geri püskürtüldüklerini de kaydederler (akt. Brugsch Bey, a.g.e., cilt 2, s. 153). Colchi geleneğinde bu istila ve geri püskürtülme olayının da bir izi olsa gerektir.

Sandars, en az Ramses II zamanından beri Mısır ordusunda paralı askerlik yapan Anadolu halkları arasında özellikle Şerdenler (Shardanalar)'i sayar ki, Brugsch Bey, Kolçiler'in eski adının Şerdenler olduğuna işaret etmektedir. Kolçiler'i Mısır ordusunun bir parçası olarak gören gelenek kaynağını tam da bu tarihsel olgulardan almaktadır. Buna, Mısır'la aynı adı taşıyan Dersim'in Muzriler (Munzurlular)'i ile bir karışıklık ihtimalini de ilave etmem gerekiyor. Herodot zamanında Colchis, Akamenid imparatorluğunun kuzey sınırındaydı. Daha sonra İran hakimiyetinden kurtulup bağımsız bir krallığa dönüşmüş görünüyordu. Çünkü İskender'in istilası sırasında Akamenidler'in nüfuz alanında gösterilmiyor. Pontus kralı Mitridates (114-63 M.Ö) ile Romalılar arasındaki üstünlük mücadeleleri döneminde, Colchis, Pontus'a ilhak edilen topraklardan biriydi. Mithridates'in oğlu Machares, Colchis kralı olarak atanmıştı. Ama onun yönetimi uzun sürmemiş gibi. Pompey, Mithridates devrilince Colchis'in yönetimini Aristarchus'a bırakır. Pontus krallığının tasfiyesinden sonra Colchis de Roma'ya bağımlı hale gelir. Daha sonra Lazica adını alan Colchis'in Bizans periyodu ve Bizans-Sasani savaşları sürecindeki tarihinin ayrıntıları için bu çalışmanın Sasaniler bölümüne bakılmalıdır.

OSMANLI KAYITLARINDA ADLARI GEÇEN DİĞER KAFKAS HALKLARI VEYA AŞİRETLERİ

Çeçen: Kafkasya şimalinde, Dağıstan civarı.

Kaman (Kamun): Dağıstan civarı

Andari: Dağıstan civarı

Baksay: Dağıstan civarı

"NOGAY TATARI TAİFESİNDEN" VEYA "NOGAYLU AŞİRETİNDEN" OLANLAR

Bedickioğlu: Bucak (Kırım), Kuban Nehri boyu (Kafkasya)

Biksan: Kırım

Kaspulad (Kaspuladoglu): Kuban Nehri boyu

Köpekli: Bucak (Rumeli Vilayeti)

Noğay Tatar: Bucak (Rumeli Vilayeti), Kırım, Özi Eyaleti

Orakoğlu: Bucak (Rumeli Vilayeti), Kırım

Öğtekoğlu (Öktekoğlu): Özi Eyaleti

Perisan: Özi ile Turla nehri arası

Sotikoğlu (Soytekoğlu): Özi Eyaleti

Urmehmet: Kırım

Urmehmetoğlu: Bucak (Rumeli Vilayeti)

Yedisian: Kuban Nehri boyu, Özi-Turla Nehri arası, İsmail ve Kili kazaları (Silistre Sancağı)

Yedekçioğlu: Özi ile Turla Nehri arası, Kırım

Canboyluk (Cimboylak): Bucak havalisi (Kırım)

Giray (Girayt): Tatar Taifesinden

Kasayoğlu (Kasay): Kuban nehri boyu

Kuban: Kırım

Orak (Oraklar): Bucak (Kırım), Sinob Kazası (Kastamoni Sancağı)- Yörük Taifesinden

Nişgüoğlu: Kuban N. boyu - Nogaylı Aşiretindedir
Noğaylı (Noğaylı, Noğay, Novay): Akkerman, Kili, İsmail ve Bender kazaları (Silistre Sancağı)
Nevruzoğlu: Kuban N. boyu - Nogaylı Aşiretindedir
Yedisantolga: Kırım - Tatar Taifesinden
(Kaynak: Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar).

KARADENİZ ÇEVRESİNDEKİ HALKLAR VE AŞİRETLER

Bizans tarihçilerinden Procopius, "History of The Wars" adlı kitabında Bizans-Sasani, Bizans-Vandal (Kuzey Afrika'da) ve Bizans-Got (İtalya ve Sicilya'da yereldi) savaşlarını anlatır. Kitabının konusu bu savaşların tarihidir. Procopius, bu kitabında adı geçen savaşlarla bağlantıları nedeniyle Karadeniz çevresindeki halklara ve aşiretlere değinmek zorunda kalır. Karadeniz çevresindeki halkları ve aşiretleri şöyle kaydeder (Onun bu halklar ve aşiretler hakkında verdiği bilgileri de özetleyerek aktarıyorum):

Laz: (...)

Scymnia: Eski zamanlardan beri Lazlar'a bağlı olmuşlardır.

Suania: Eski zamanlardan beri Lazlar'a bağlı olmuşlardır.

Apsilii: Eski zamanlardan beri Lazlar'a bağlı olmuşlardır.

Abasgi: Eski zamanlardan beri Lazlar'a bağlı olmuşlardır

Meschi: Eski zamanlardan beri İberlere (Gürcülere, SC) bağlı olmuşlardır.

Alani: Kafkas zincirinden Hazar kapılarına kadarki topraklar "Alani"lerin elindedir.

Alaniler bağımsız olup, Bizans'a karşı genelde İranlılar'la (Sasanilerle, SC) ittifak ederler. Alanlar ve Vandallar Gotik halklardı. Azov Denizi (Maeotik Gölü) civarında yaşayan Vandallar, 423'te Alanlar'la birlikte ilkin Germanlar'ın topraklarına girdiler, daha sonra da Batı Roma İmparatorluğu'na dahil İspanya ve Portekiz'i istila ettiler. 455 yılında Libya'yı (Kuzey Afrika ülkelerini) Romalılar'dan ele geçirip burada 95 yıl kadar yaşayan bir Vandal-Alan İmparatorluğu kurdular (429/430-533/4). Hemen sonra da İtalya'ya girdiler. Alanlar da dahil Vandallar'la birlikte hareket eden tüm diğer "barbarlar", bu tarihlerde Vandallar ortak adıyla bilindiler. Vandallar dendiğinde Alanlar da dahil Vandallar'ın tüm müttefikleri akla geliyordu. O tarihlerde bunların hepsi Vandal adında temsil edilirdi. Tüm "barbarlar"a ortak/genel bir adla Vandal denirdi. Bizans imparatoru Justinian, Libya'daki Vandallar'a karşı General Balisarius kumandasında bir ordu yolladı (533). Balisarius, burdaki Vandal-Alan yönetimine son verdi (Aralık 533). Bu savaşta esir ettiği Vandalları Kartaca'da toplayıp gemilerle Bizans'a getirdi (534 sonu). "Vandal ve Alan kralı" "Gelimer" de bu esirler arasındaydı. Gelimer'in kardeşi "Tazon" ise Libya'daki savaşta öldürülmüştü. Gelimer, "Arius"/Arian dininden"di. Bizans'ta yasak bir dindi bu. İmparator Justinian Ortodoks olmayan Hristiyanlığa izin vermiyordu. Justinian esir Vandal-Alan kralı Gelimer'i ve ailesini "Galatia"ya yerleştirdi (1 Ocak 535). Diğer esirleri ise gemilere bindirip Bizans imparatorluğunun doğusundaki kentlere yerleştirdi. "Justinian'ın Vandalları" adını verdiği bu esirleri beş atlı birlik halinde örgütleyip yerleştirildikleri yerde Sasaniler'e karşı savaşlarda kullandı.

Bruchi: Abasgiler ile Alaniler arasındadırlar.

Zechi: Karadeniz kıyısındadırlar.

Sagin: Zechiler'in ötesindedirler.

Hunik aşiretler (Hunlar): Saginler'in ötesindedirler. Zechi'lerin hemen yanında "Sabiri" denen Hunlar vardır. Hunlar, Hazar kapıları geçildikten sonraki ova ve yaylalarda yaşar, "Maeotic Gölü" (Azov Denizi)'ne dek uzanırlar. Hazar kapılarını geçip İran ve Bizans topraklarına akınlar yaparlar. 530 yılında Bizans Ermenistanı'na giren Sasani ordusunda 3000 mevcutlu bir Sabiri birliği de vardı. Sabiriler, Hunlar'ın bir koludur, Kafkas Hunları'dır. Bunların Cutrigur ve Utigur diye bilinen kolları vardır. Cutrigurlar, "Maeotic Gölü (Azov Denizi)" batısında, Utigurlar ise bu gölün doğusunda, eskiden Kimmerlerin yaşadığı topraklarda otururlar. Utigur ve Cutrigur, bir Hun kralının oğullarının adlarıdır. Kendi tebarları onların adlarıyla bilinmiştir. Hunlar, İran'ın doğu sınırında da (Bactria'da) vardırırlar. Bunlar diğer Hunlar gibi göçebe olmayıp uzun süredir yerleşiktirler. Bactria'daki Hunlar, Hun topluluğu içinde beyaz tenli yegane topluluktur. Bu nedenle Beyaz Hunlar (Eftalit'ler) diye bilinirler. Hun stoku, Sabirler ve Eftalitler (Beyaz Hunlar) olmak üzere iki ana gruptur.

Bir diğer Bizans tarihçisi olan Agathias da, "The Histories" adlı kitabında Karadeniz çevresindeki halklar ve aşiretler hakkında bazı bilgiler verir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar, Tercüman Kaynak Eserler Serisi: 1
- R. Ellis, The Armenian Origin of The Etruscans, London, 1861, s. 47-48, 60
- Hudud al-‘Alam (the regions of the world), İngilizce'ye çeviren ve açıklayan V. Minorsky, 1937, s. 388-391, 409-411.
- Evliya Çelebi, Seyahatname
- Cambridge Ancient History, Volume IV, Chapter III
- General İsmail Berkok, "Tarihte Kafkasya", İstanbul, 1958, s. 146.
- Herodotus, trans. by A. D. Godley, Book II, pp. 389-395; Book IV, pp. 237 and 247.
- Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, Ankara, 1986 baskısı
- J. Lehman, The Hittites - People of A Thousand Gods, 1977
- Strabo, The Geography (The Gography of Strabo), trans. by W. Falconer
- Henry Brugsch Bey, A History of Egypt Under The Pharaohs, trans. by Philip Smith, 1881 , Volume 2, page 153.

- N. K. Sandars, The Sea Peoples - Warrior of the Ancient Mediterranean 1250-1150 B.C., 1978
- W. Barthold, "Arran" Md., Enc. of İslam.
- David M. Lang, The Georgians
- Vladimir Minorsky, "A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries", 1958, s. 11, 12-14, 81, 129, 147, 157
- W. Barthold & Vladimir Minorsky, The Article "Alan" in Enc. Of İslam
- Cambridge Ancient History, IV, Chapter III ("Sarmatlar ve Partlar")
- Hayri Ersoy-Aysun Kamacı, Çerkes Tarihi, Tüzmamanlar Yayıncılık, İstanbul, 1994
- Edward Gibbon, The Decline and Fall of The Roman Empire, vol. 1, Everyman's Library, 1910 ve 1993 baskıları
- Ch. Quhequejay, Enc. of Islam, Çerkes Maddesi
- De Guignes, Geschichte der Hunnen und Turken..., 1768
- Edip Yavuz, Tarih Boyunca Türk Kavimleri, Ankara, 1968
- Ptolemy, Geography
- Procopius, "History of The Wars", trans. by H. B. Dewing, Vol. 1, Book 1, pp. 129-130; Vol. 2, Book 3, Chapter: Vandal Wars; Vol. 5., Book 8, pp. 59, 99-113, 237-251.
- Agathias, The Histories, translation by Joseph D. Frendo, 1975, Book 4, pp. 115-116, Book 5, pp. 146-147.
- Dictionary of Greek and Roman Geography
- Yılmaz Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, 1989
- D. M. Lang, The Georgians
- İsmail Berkok, Tarihte Kafkasya, 1958
- C. Toumanoff, Studies, 1963

NOT: Yukarıdaki yazı Dersim 38 Forumu'nda yayınladığım şu makalelerden derlenmiştir:

- Lekler ve Lezgiler 1, 27 Nisan 2006
- Lekler ve Lezgiler 2, 28 Nisan 2006
- Kafkas Halkları ve Aşiretleri 1, 29 April 2006
- Kafkas Halkları ve Aşiretleri 1'e Ek, 4 Mayıs 2006
- Kafkas Halkları ve Aşiretleri 2, 29 April 2006
- Kafkas Halkları ve Aşiretleri 3, 30 April 2006
- Kafkas Halkları ve Aşiretleri 4, 1 Mayıs 2006
- Kafkas Halkları ve Aşiretleri 5, 2 April 2006
- Kafkas Halkları ve Aşiretleri 6, 3 Mayıs 2006
- Kafkas Halkları ve Aşiretleri 7, 4 Mayıs 2006
- Kafkas Halkları ve Aşiretleri 8, 5 Mayıs 2006
- Anton Josef Dierl'in Tezi: Pavlakiler Esir Vandallar'la İlişkili Olamaz Mı?, 4 Mayıs 2006